

SZABÓ GÁBOR

Az eltűnt időnk nyomában

GYÖRGY PÉTER: A HATALOM KÉPZELETE.
ÁLLAMI KULTÚRA ÉS MŰVÉSZET 1957–1980 KÖZÖTT

„Még el se ment, máris itt maradt”
(Trabant zenekar)

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2014
488 oldal, 3990 Ft

A *hatalom képzelete* című új könyvében György Péter – amint ezt a kötet alcíme tulajdonképpen összefoglalóan jelzi is – az állami kultúra és művészet 1957 és 1980 közötti működésének értelmezésére vállalkozik. Az időhatárok persze a szerző számára is inkább csak a vizsgálódás megkönnyítésére szolgáló tájékoztató pontokként kezelendők, hiszen nyilvánvaló, hogy egyetlen történelmi dátum sem tekinthető valamely kezdet vagy vég tiszta, önazonos, a történelmi időből elkülönülő mozzanatának, mert – mint minden időpillanat – magában hordja a benne sűrűsödő múltak és eljövendő lehetséges jövők megannyi rétegét. A kijelölt időszakot György Péter számára is inkább csak annak érzékeltetésére szolgál, hogy nagyjából lefedje azt a társadalmi-kulturális időszakot, amelyen belül a hatalom szinte teljes egészében uralni volt képes a képzeletet, s ezen keresztül szerepeket, magatartásmintákat, gondolkodási és nyelvi sémákat, habituális stratégiákat teremtett, ellenőrzött vagy tiltott.

A könyv tárgya tehát ezúttal is az emlékezet, ami – ahogyan György Péter oly sok írásában – ezúttal is a jelen megértésének feltételeként és egyetlen lehetőségeként válik az elemzés tárgyává, míg a szöveg módszertani terét a kultúraelmélet, a kulturális antropológia, a művészetelmélet és – történet, az esztétika vagy a mentalitástörténet közötti izgalmas határátjárások formálják. Ezek a határsértések, a távolinak tűnő asszociációk, a kulturális területek közötti kapcsolódások megteremtése, meglepő metszetek kirajzolódásai adják György Péter szövegeinek összetéveszthetetlenül izgalmas kalandját, melyek nyomán a Kádár-korszak olyan elfeledett mechanizmusai válnak láthatóvá, amelyek – a könyv szándéka szerint – a rendszerváltás utáni társadalom önértelmezési problémáinak tisztázásához segíthetnek hozzá.

A *hatalom képzelete* kifejezetten érzéki képet nyújt egy lassan múltba süllyedő korszak kultúrájáról, és ez a bizonyos érzékiség nem egyszerűen a portrék, események, folyamatok testközelbe hozott mikroábrázolásának köszönhető, hanem a szöveg stílusos megformáltságából fakad. György Péter retorikájától ugyanis ezúttal is roppant távol áll az objektivitásvezérelt, szcientista kívülállás szerepválasztása, beszédmódja nem nélkülözi a pátoszt, a személyességet, a magánelfogultságok felvállalását vagy akár a szépirodalom határát súroló provokatív hatáseffektusok nyelvi elemeinek eleganciáját. György Péter értekező prózája e tekintetben a francia filozófiai esszé olyan művelőit juttathatja eszünkbe, mint például Jean Baudrillard, akinek roppant hatásos szövegei nem utolsó sorban szintén a meghökkentő kapcsolódások és első pillantásra paradoxnak látszó gondolatátársítások filozófiai frissességével nyűgöznek le, ám amelyek ugyanakkor – György könyvéhez hasonlóan – bizonyos fokú könnyedséggel kezelnek vagy teremtenek egynémely összefüggéseket, és sok esetben, hogy finoman fogalmazzak, tartózkodnak az argumentáció nyűgétől.

György előző kötetének recepciója bővelkedik az elsősorban történészek által megfogalmazott kritikai észrevételekben, elég emlékeztetni Bárdi Nándor 26 lapos hibajegyzékére. És ha ilyen lista *A hatalom képzelete* kapcsán nem is lenne összeállítható, az bizonyos, hogy a túlbeszélés, mitizálás, máskor az önellentmondások vagy az apodiktikus állítások hatásos, ám kérdések sorát felvető hálózata ez esetben is okozhat zavarokat az olvasónak.

A könyvet egy olyan festményhez tudnám leginkább hasonlítani, ami a megfelelő távolságból nézve lenyűgöz a színek és formák utánozhatatlan hatást keltő látványával, ám közelebbre lépve előbukkannak azok az apró sérülések, hibák, elnagyolt motívumok, amelyek kidolgozására az alkotónak, minden jel szerint egyszerűen nem volt türelme. Ezt a lendületes ecsetkezelést – hogy még egy utolsó hasonlattal a festmény-metáforánál maradjak – remekül jellemzi György Péter nyelvhasználatának egy meglehetősen szembeötlő stílusos sajátossága, jelesen a „radikális” és a „drámai” szavak jelzői szerepben történő következetes használata. A szövegben ugyanis radikálissá és drámaivá válik minden, ami jelentős, és minden ami jelentéktelen, épp úgy radikális a változás, mint az állandóság, a felejtés és az emlékezés, ahogyan a beszéd és a hallgatás is. Ebben a stílusos hevületben nyilvánvalóan nem a dolgok nivellálási kísérletének lehetünk tanúi, érzésem szerint sokkal inkább a legapróbb eseményt is felfokozott személyes élményként átélő szerző nyelvi önarcképét fedezhetjük fel benne, aki elemzése szinte minden egyes mozzanatát nagyszabású, érzéki élményként éli meg.

A *hatalom képzelete* olyan esszék sorozata, amely portrékat, sorsokat, hatalomtechnikai játszmákat, személyes túlélési stratégiákat és szerepválságokat villant fel, nyilvánvalóan nem valamiféle egységes tabló reprezentálásának, sokkal inkább az akadémiai emlékezet hiányosságait kitölteni szándékozó mozaikok bemutatásának szándékával.

A könyv vázlatá egyébként jól felismerhetően kirajzolódott már a *Kádár köpönyege* című (a hasonló című kötetben 2005-ben megjelent) esszében is, melynek szereplői – a kor írói, képzőművészei, ideológusai, filmesei – egy komplexebb összefüggésrendszerben, és persze gondosabban kidolgozva tűnnek fel most *A hatalom képzete* lapjain is.

A portrékból kirajzolódó sorsok mindegyike tragédia: öngyilkosságok, énválságok, delíriumok, pusztulás felé botorkáló élőhalottak szenvedéstörténete tölti be a Kádár-éra György Péter által megrajzolt térképét. A korszakot – írja Szentjóbnyak 1978-ban kelt levelében

Molnár Gergely, a Spions frontembere – a legfontosabb öngyilkosok hullái borítják, és György Péter könyve mintha e felismeréshez kapcsolt kései gyászjelentések sora lenne.

S mint minden gyászjelentés, György könyve is a felejtés elleni küzdelem lenyomata, ami az emlékezés erejével próbálja életre kelteni egy olyan időszak szereplőit – szerzőket, műveket, mentalitásokat –, akik és amelyek egy politikai berendezkedés eltűnésével együtt hulltak maguk is a véglegesnek tűnő megsemmisülésbe. Félreérthetetlen tehát a szerző etikai gesztusa, amely valamiféle utólagos igazságszolgáltatás morális kötelezettségének engedelmességgel próbálja mindezt visszamenni a jelen emlékezeti terébe.

A késői jóvátétel erkölcsi parancsa azonban egy alapvetően hermeneutikai problémát vet fel György Péter számára, amelyet – úgy vélem – teoretikus szempontból felemás módon kezel. A Kádár-korszak politikai eltörlése – állítja ugyanis egyrészt igen helyesen – egyben a magyar kultúrtörténet önreflexív folytonosságának megszűnését is jelentette, ami az önismeretről történő lemondás megengedhetetlen következményeit írta bele a posztkádári kor kollektív tudatába, megteremtve és legitimálva így módon a felejtés hagyományközösségét. Ezzel szembeszegülni kívánó vállalkozásához György Péter ugyanakkor azt a kválé-elméletet veti be teoretikus fegyverként – könyvében erre többször vissza-vissza tér – amely éppenséggel az alapvető érzéki tapasztalatok átélésének lefordíthatatlanságát deklarálja. A társadalmi kválék esetében ez alapvetően az interpretáció lehetőségét, érvényességét, az eleve átadhatatlan tapasztalatok ismeretelméleti és gyakorlati filozófiai kérdését hívja elő. Jelesül azt a problémát, hogy mivel a dolgok csak az érzéki élmények átélhetése révén válhatnak végül értelmezhetővé, azaz a kívülállók számára szükségképp lefordíthatatlannak bizonyulnak, a társadalmi kválék – fogalmazza meg maga György – „a két rendszer közti átjárhatatlanság példái.” (12) Bennem egyébként kérdéseket vet fel az is, hogy a kválé-problematika mennyiben fogalmaz meg revelatív állításokat a klasszikus és a kortárs filozófiák hasonlóan agnosztikus irányaihoz, vagy a történeti és filozófiai hermeneutikákhoz képest, ami azonban *A hatalom képzete* kapcsán e tekintetben inkább érdekes, az a praxis és az elmélet ellentmondásos viszonya. Úgy tűnik ugyanis – akár csak az előbbi idézet alapján is –, hogy a könyv elméleti bázisa mintha tagadná a szöveg alapvető célkitűzésének megvalósíthatóságát, vagy más-képp fogalmazva, a szöveg léte zárójelezi önnön teoretikus keretezését.

A könyv ezzel együtt mindenesetre arra tesz kísérletet, hogy sikerrel áthidalja a korszakokat elválasztó szakadékot, azaz mégiscsak létrehozson valamiféle megértést. Nyilván nem érdektelen kérdés ezzel kapcsolatban, hogy tulajdonképpen kinek is szól a könyv, milyen célközönségnek íródott, illetve ettől függetlenül kik az olvasói? Akik ugyanis nagyjából felnőttként is éltek már a Kádár-korszakban, azaz beható tudásuk van a kor nyelvi, érzelmi, habituális utalásainak minden esetben politikai jellegű szövevényéről, valamiféle „kontroll csoportként” tesztelhetik György Péter esszé-sorozatát, akár magukra ismerve, akár elhárítva az azonosulást ismerhetnek rá egy valaha volt közös tapasztalati tér jelentésrendszerére. Igaz, ennek a merőben elméleti elképzelésnek éppen a kötet egyik szöveghelye mond ellent, amikor György Péter arról az idősebb albán hölgyről ír, akinek egy régi, még az albániai kommunista szövetség egyik kongresszusán tartott beszédét játszottak le videón, s aki olyan döbbszerű értetlenséggel hallgatta magát, mintha idegen nyelven szólalt volna meg az archív felvételen. (91.) Vélhetően azokhoz a Kádár-kor után szocializálódott olvasókhoz hasonlóan, aki számára György Péter könyve egy olyan, a szakadékon túli, elsüllyedt világról szóló híradás, melynek nyelve, kulturális kódjai csupán esetleges sikerrel kecsgetető fordításokon ke-

resztül válnak hozzáférhetővé. Nyilvánvaló persze, hogy mindez a kválék emlegetése nélkül is régóta ismert hermeneutikai probléma, és György Péter könyvét, ha szeretjük, aligha emiatt fogjuk élvezettel olvasni.

Hanem például a kulturális kódok, eltérőnek tetsző terrénumok, jelhasználati módok már említett határsértő egybelátásáért, ami a találkozások olyan izgalmas közös tereit hozza létre, amelyek a felszíni rend alatt működő rejtett hálózatok, új szemantikai mezők működését teszi láthatóvá. Ez lehet akár csak röviden odavetett, érzékeny megfigyelés pl. arról, hogy 1957 első hónapjaiban a kivégzésekről szóló híradások tipográfiájának változásai a *Népszabadságban* miképpen függnék össze a rendszer stabilizálásával kapcsolatos hatalmi elképzelésekkel (31.), vagy egy hosszabb áttekintés arról, hogy a korszak magyar filmjeiben megjelenő terek, lakásbelsők szemantikájából miképp olvasható ki a rendszer biopolitikájának megannyi meghatározó részlete (148–150.).

Még egyszer leírom, György Péter könyvének igazai revelációja az a szerzői pillantás, melynek eredményeképp a film, az irodalom, a képzőművészet, az építészet médiumai egymást kölcsönösen értelmezve jelenítik meg a korszak látható és láthatatlan történetét, illetve azok a váratlan asszociatív kapcsolódások, amelyek a Neurotic együttestől Goetheig ívelve tarkítják a szöveget. A kötet legvaskosabb részét kitevő irodalmi kisportrékról azonban nehéz a feltétlen elragadtatás hangján beszélni, még akkor sem, ha rengeteg izgalmas adat, információ, mentalitástörténeti értékű adalék támasztja alá ezeket a szövegeket. (Érdemes megjegyezni, hogy a könyvhöz több mint száz oldalnyi jegyzetanyag kapcsolódik, ami önmagában is igazán remek olvasmány.)

A kisportrékat tartalmazó fejezet az *Árnyékban* címet viseli, ami vélhetően annak a szerzői koncepciónak lenne a jelzése, hogy olyan írók kerüljenek benne bemutatásra, akik ugyan a korszakban fontos, népszerű, vagy sikeres szerzők voltak, ám a működésüknek teret adó társadalmi korszak eltűnésével maguk is kiestek a kulturális emlékezetből. Úgy tűnik – és ezt a szövegek már említett személyes, pátosszal (is) teli retorikája szintén alátámasztani látszik –, György Péter valamiféle kései jóvátétel etikai imperatívuszát követve igyekszik a kortárs kulturális emlékezetbe visszaemlíteni ezeket a szerzőket, a könyv első lapjain megfogalmazott vállalás szellemében visszaállítva az emlékezés folytonosságát. „Egy olyan elemző – írja Bourdieu *A művészet szabályai* egyik fejezetében – aki a múltból csak azokat a szerzőket ismeri, akiket az irodalomtörténet megőrzésre méltónak nyilvánított, az a megértés és az értelmezés alapvetően hibás formáira ítéli magát. (...) Megtagadja mindannak valódi megértését, ami a fennmaradt munkáiban és elutasításaikban az elsüllyedt szerzők tettének és létének közvetett terméke.” A francia szerző ezekkel a mondatokkal mintha csak György Péter izgalmas vállalkozásának teoretikus kereteit rajzolta volna ki, ugyanakkor azonban e vállalkozás egyértelmű sikerét – jelentőségét egy pillanatra sem vonva kétségbe – néhány szempontból problematikusnak látom.

Elsőképp egy – meglátásom szerint – aránytévesztést említenék. Mert általánosságban igaz ugyan, hogy a fejezetben felsorakoztatott szerzők nem részei az élő irodalmi kánonnak, ám semmiképpen sem állítható, hogy a felejtés egyképp, egyenlő mértékben érintené őket. Nyilvánvaló, hogy a középiskolai és/vagy egyetemi tananyaggá vált Illyést, Déryt, Sarkadit másképp övezi a hallgatás, vagy legalábbis másmilyen hallgatás övezi, mint például Bertha Bulcsut, Szabó Istvánt, vagy Kamondy Lászlót, és megint másként és más dimenzióban Csurka Istvánt, vagy épp Fejes Endrét és Galgóczi Erzsébetet, akiknek regényeivel néhány évvel

ezelőtt pl. egy újraolvasási kísérlet is foglalkozott. (A *Vidra*vas szerzőjének neve egyébként a Tartalomjegyzékben hibásan szerepel, ahogyan a 217. lapon Kardos G. György regényének címe is.) A kisportrék szövegei viszont mintha nem vennének tudomást a kortársi hallgatás szemantikailag különböző csendjeiről, mint ahogyan arról sem, hogy – hallgatás ide, felejtés oda – Illyés vagy Somogyi Tóth Sándor prózája közt nem csak a mai olvasók, de a Kádár-korszak befogadói számára is jelentős esztétikai, minőségbeli különbségek voltak érzékelhetőek. (A *Próféta voltál szívem* ugyan kamaszkorom egyik, akkor fontosnak érzett olvasmányja volt, most azért mégsem gondolom, hogy az ideológiailag megingott, iszákos újságíró története különösebb helyet érdemelne az irodalmi diskurzusban.) A kisportrék felépítése, módszertani építkezése egyébként a klasszikus, szerzőközpontú irodalomtörténeti kézikönyvek ideológiavezérelt logikáját követi, melyek gerincét a társadalmi közeg, a származás, az ideológiai kötelmek és ellenállások azon viszonyrendje alakítja, melynek a műalkotás csupán pusztán derivátuma és reprezentánsa. „Galgóczy soha nem mondott le arról a kiváltságáról, hogy azokról írjon, akik közé született” – olvashatjuk például az életmű tömör szinopszisát egy helyütt (246.). Szabó Istvánról megtudjuk, hogy a „felvilágosult diktatúra volt az ő életének kerete is, miként is lett volna elképzelhető, hogy az ne hasson rá” (263.), míg „Gáll (József) jól látta, hogy ha nincs 1945, akkor belőle sem lehetett volna író soha. Nem is felejtette el, hogy hova tartozik.” (251.) Fejes Endre írói kudarcának magyarázataként – az 1982-es, *A fiú, akinek angyalarca volt* c. kötet kapcsán – azt olvassuk, hogy „amire ez a könyv megjelent, addigra a kortárs irodalom újabb hullámai – akaratlanul is kihasználván a politikai átrendeződésből következő kulturális vákuumot – egyszerűen elsöpörték azt a világot, amelyet Fejes értett, szeretett vagy gyűlölt, de amelyben otthon volt.” (213.) Ezzel szemben Somogyi Tóth Sándor „valóságérzékelése és fantáziája, vágy és rémálmai mind a korszak függvényei voltak. A szocialista Magyarország kizárólagosságában hinni, bizonyosnak lenni nem volt meglepő.” (195.)

E kiragadott példák a kádár-kori szerzőportrék sémáját idézik, azzal a nem elhanyagolható különbséggel persze, hogy míg ott a társadalmi-szociális-ideológiai funkciók hangsúlyozása a szerzői üdvtörténet garanciáját jelentette, György leírásaiban épp ellenkezőleg, a szerepvállások és identitáskudarcok biztosítékként jelentkeznek. Szomorú, sokszor tragikus végű sorskatalógust olvashatunk, *A holtak enciklopédiájának* realista feldolgozását.

A kis fejezetek – jóllehet tudjuk, hogy közelmúltunk történelmének dokumentumai – György Péter pátoszos, rezignált retorikájában egy csehovian szürke, mindent szétmállasztó világról hírt adó vigasztalan novelláknak tűnnek, melyek a megváltás esélytelenségét ismételtetik makacsul.

Érdeemes azért emellett – és itt térnék rá a szövegcsoporttal kapcsolatos tulajdonképpeni gondjaimra – annak a deklarált szerzői szándéknak a fényében is értelmezni ezeket a kisportrékat, amelyet György Péter a fejezet bevezetőjében fogalmaz meg, majd összevetni mindezt a szövegcsoport titkos főhőisének, Balassa Péternek szentelt sorokkal. Nos, a bevezető részben többek közt a következőket olvassuk: „Az alábbiakban [...] azoknak az íróknak a munkásságát idézem fel, akik mára az irodalmi hálón [...] kívül kerültek, miközben munkásságuk most is igencsak figyelemreméltó. [...] a felejtés, azaz a marginalizáltság gyakran, mint azt láttatni remélhetem, oktalan és értelmetlen.” Nyilvánvaló, hogy György Péter méltánytalanul és (esztétikai értelemben is) igazságtalannak érzi bizonyos szerzők kihullását a kánonból, szándéka szerint eme „oktalan” felejtés ellenében igyekszik tehát kisportréival kísér-

letet tenni a kánon megmozgatására. És most nézzük, hogyan fogalmaz György Péter a Balassáról szóló – emelkedett hangvételű, ám némiképp polemikusnak tűnő – sorokban: „Említést sem tett a szocialista realizmusról, illetve a szocialista irodalomról, végül a szocializmus idején írt szövegkorpusz egészéről sem, mindarról tehát, amiből az általa fontosnak látott szövegeket kiemelte.” (58.) Majd: „Balassa nem pusztán a kortárs kulturális intézményrendszert és hatalmi struktúrát tekintette nem létezőnek, de elkerülhetetlenül a kortárs irodalom jelentős részét is, amelyet – nagyrészt teljesen tévesen – sértően azonosított az amnézia gyakorlatával, illetve automatikusan hozzácsapta azt a reflexiómentes elbeszélés, transzparens történeti szövegteremtés épp általa legyőzött kísértetéhez.”

A következő mondattal György aztán már egyértelműen saját munkájának jogosságát és szükségességét igazolja, hiszen szerinte (Balassa) „nem csupán a szocialista irodalom fogalmát tette láthatatlanná, hanem a korszak számos kiváló íróját is, akiket aztán az elkövetkezendő években az új kánon uralkodó paradigmává válásának megfelelően el is takart a prózafordulat árnyéka.” (59-60.)

Nincs mód most a kánonképz(őd)és elméleti kérdésirányai felől számon kérni György argumentációjának e tekintetben elég egysíkú szemléletét, inkább arra a neheztelésre szeretném felhívni a figyelmet, amelyet a szöveg a kánonalkotó, az irodalompolitikus Balassával szemben táplál. Akit – kis túlzással – olyasfajta agresszorként rajzol meg, aki a maga kénye-kedve szerint, hibás és önös ízlést tükröző döntések alapján ítélkezve taszított az érdemtelen fedésbe szerzőket és irányzatokat, maga is hozzájárulva ily módon a „felejtés kultúrájának” kialakulásához. Innen nézvést kerül kicsit *radikálisabb* megvilágításba a bevezető rész fentebb már idézett szándéknyilatkozata bizonyos alkotók és irányzatok „oktalan és értelmetlen” marginalizációjával kapcsolatban, hiszen itt válik láthatóvá, hogy György Péter Balassával szemben, őt revideálni kívánva tesz újszerű olvasási javaslatokat az irodalmi hagyomány – ha talán nem is újrendezése, de – szélesítése érdekében. Ami természetesen, a kánon természetéből fakadó nyitottság és produktivitás szellemében tökéletesen védhető elképzelés, egyebek mellett az erre való kísérletek működtetik az irodalmi diskurzusokat. Hogy tényleg csak egy olyan példát említsek találmra ezzel összefüggésben, ami a György Péter által e kötetben preferált szerzőkkel kapcsolatos, Kálmán C. György már sok éve felvetette annak a lehetőségét (*Élharok és arcélek*, 215.), hogy meg kellene kísérelni Esterházy felől olvasni Galgóczi és Sántát, vagy Térey felől Illyést.

Ez a javaslat azonban olyan értelmezői stratégiát tartalmaz, ami egy viszonyrendszerben képzelet el különböző poétikák összevetését, hiszen a kánon nem pusztán lista, hanem társadalmilag érvényes szabályrendszerben működő olvasási mód, értelmezési metódus. György Péter írói portréiban viszont nem találok azokat a kontextusokat, az irodalmi szövegek használati módjának azokat a lehetséges kapcsolódásait, aspektusait, értékpreferenciát – jóllehet ezek létezése nyilván nem zárható ki –, amelyeken keresztül csatlakoztathatók lennének a jelenlegi irodalmi tudásunk esztétikai, nyelvi vagy etikai mintázatát alkotó erővonaihoz, a most kanonikusan kezelt szöveghalmazok mögötti szabályrendszerek hálózatához. Mert a szerzői életpályák György általi novellisztikus bemutatása nem csak a szűk levegőjű Kádár-kori atmoszféra érzékletes ábrázolása miatt kelti a zártság képzetét, hanem azért is, mert a művek mintha egy légüres, önmagukon és szerzőjükön kívül semmivel kapcsolatot nem tartó, önreferenciális esztétikai térben jelennének meg. Alig egy-két alkalommal jelez a szöveg olyan lehetőségeket, amelyek a most kurrensnek vélt irányok felől javasolják az újra-

olvasás kalandját: Galgóczi kapcsán megemlíti Foucault (244.), Gáll István esetében pedig egy meglehetősen tétova Konrád-utalással találkozunk (255.). És végül zártnak tűnik azért is, mert a korszak irodalmi terepét olyan homogén térre mutatja, ahol az értékválasztásoknak, személyiségszerepeknek és esztétikai preferenciáknak csakis a kisportrékban jellemzett stratégiái létezhetnek, és nem élt volna ezek mellett számos, ettől jócskán eltérő esztétikai produkcióban is reprezentálódó identitásváltozat. Amit természetesen maga György Péter tud a legjobban, aki több nagyszerű tanulmányban értelmezte a Kádár-éra hivatalos közege mellett, alatt, helyett virágzó kulturális törekvéseket, hirtelen a már említett *Kádár köpönyege* kötetben is olvasható *Marslakóink titkos történetét* említtem gyorsan. Ezek legáltalább utalásszerű említése, az eltérő utak és lehetőségek futólagos viszonyrendbe állítása intenzívebbé tehetné volna eme „elfeledett szerzők” életművének számos aspektusát, tekintettel arra is, hogy a Kádár-kor alternatív kulturális kísérletei ma jobbára a mainstream esztétikai paradigmák részét képezik.

De talán mindez csak szőrszálhasogatás. György Péter könyve mindezzel együtt vagy ezek ellenére is nagyon fontos munka, ami ráadásul – érzésem szerint – csak első dokumentuma egy olyan sorozatnak, amely hasonló empátiával és részletgazdagsággal a korszak kulturális ornamentikájának további elemzését nyújtja. Illyés Gyula kapcsán írja György Péter – nem titkolt elfogultsággal, és gondolom sokakat ellenkezésre sarkallva – hogy Illyés kádárkori tevékenységét nem meg- és elítélni, hanem megérteni érdemes. (178.) (Ami Illyés szocializmusban felvállalt és/vagy megtagadott szerepeinek valamelyes ismeretében nyilván számos kérdést felvet e megértés határait és minőségét illetően.) Mindezzel együtt is úgy érzem, György Péter megkerülhetetlenül fontos könyvéhez is – minden jogos vagy jogtalan bírálatával együtt – szintén ez az empatikus megértés lehet az egyetlen méltó olvasói attitűd.

